

واکاوی افت تحصیلی دانش آموزان ابتدایی و عوامل مؤثر بر آن

اصغرمرادی

آموزش و پرورش استان همدان شهرستان سامن

آموزگار ابتدایی

چکیده

منظور از افت تحصیلی کاهش عملکرد تحصیلی و درسی دانش آموزان از سطحی رضایت بخش به سطحی نامطلوب است. توجه به این تعریف نشان می دهد که مقایسه و سنجش سطح عملکرد تحصیلی قبلی و فعلی دانش آموز بهترین شاخص افت تحصیلی است. زمانی می توان از افت تحصیلی صحبت کرد که فاصله قابل توجهی بین توان و استعداد بالقوه و توان بالفعل فرد در فعالیت درسی و پیشرفت تحصیلی مشهود باشد. انواع افت را می توان به دودسته کمی و کیفی تقسیم کرد. افت کمی عبارت است از درصدی از دانش آموزان یک دوره ی آموزشی که به سبب مردود شدن یا ترک تحصیل نتوانسته اند آن دوره را با موفقیت بگذرانند. افت کیفی عبارت است از نارسایی در رسیدن به اهداف تعیین شده و یا عدم تحقق بخشی از این هدف ها. برای پیدا کردن علل یک مشکل به ویژه مشکلات انسانی و اجتماعی تنها نمی توان به یک علت بسنده کرد. بنابراین برای یافتن علل افت تحصیلی، باید مسائل گوناگونی را همچون: انگیزه، هدف، اضطراب امتحان، روابط معلم و دانش آموز، شرایط عاطفی و امنیتی خانواده، شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خانواده و... را مورد توجه قرار داد. تمامی این عوامل را می توان به 3 دسته کلی، فردی، آموزشگاهی، اجتماعی یا خانوادگی تقسیم نمود. هدف این تحقیق این است که تعریفی دقیق از افت تحصیلی، عوامل این مشکل و راه های پیش گیری از آن را بیان کند. تحقیق از نوع جامعه شناختی موردی و کتابخانه ای می باشد که در سطح مدرسه شهرستان سامن دبستان فتح انجام شده و راهکارها در آخر تحقیق ارائه شده است.

واژگان کلیدی: افت تحصیلی، دانش آموزان، خانواده، معلم

مقدمه

کاربرد اصطلاح افت تحصیلی یا اتلاف در آموزش و پرورش، از زبان اقتصاددانان گرفته شده و آموزش و پرورش را به صنعتی تشبیه می‌کند که بخشی از سرمایه و مواد اولیه را که باید به محصول نهایی تبدیل می‌شود، تلف کرده و نتیجه مطلوب و مورد انتظار را به بار نیاورده‌است. البته کاربرد اصطلاح قصور و واماندگی در تحصیل مطلوب‌تر است وقتی صحبت از افت تحصیلی می‌شود، منظور تکرار پایه تحصیلی در یک دوره و ترک تحصیل پیش از پایان دوره‌است. انواع افت را می‌توان به دودسته کمی و کیفی تقسیم کرد. افت کمی عبارت است از درصدی از دانش‌آموزان یک دوره‌ی آموزشی که به سبب مردود شدن یا ترک تحصیل نتوانسته‌اند آن دوره را با موفقیت بگذرانند. افت کیفی عبارت است از نارسایی در رسیدن به اهداف تعیین شده و یا عدم تحقق بخشی از این هدف‌ها (نریمانی، 1371). به عبارت دیگر افت تحصیلی شامل جنبه‌های مختلف شکست تحصیلی، چون غیبت مطلق از مدرسه، ترک تحصیل قبل از موعد مقرر، تکرار پایه تحصیلی، نسبت میان سنوات تحصیلی دانش‌آموز و سال‌های مقرر آموزش و کیفیت نازل تحصیلات می‌شود. منظور از افت تحصیلی کاهش عملکرد تحصیلی و درسی دانش‌آموز از سطح رضایت‌بخش به سطح نامطلوب است. افت تحصیلی یعنی دانش‌آموز در هنگام تحصیل بعد از یک دوره موفقیت تحصیلی یا متوسط، به تدریج ظرفیت یادگیری او کاهش یافته و یا تکرار پایه تحصیلی داشته باشد. به‌طور کلی نمرات او نسبت به ماه قبل یا سال‌های قبل سیر نزولی محسوس از خود نشان می‌دهد. افت تحصیلی به عنوان شاخص اتلاف آموزشی، از نظر مفهوم عام به هر گونه ضعف در سوادآموزی و یا وجود بی‌سوادگفته می‌شود. اما از نظر مفهوم خاص عبارت از محقق نشدن انتظارات آموزشی و شکست در اهداف آموزشی است و نا به سامانی در فرآیند یاددهی - یادگیری را در برمی‌گیرد. (اعلایی، 1384) و نهایتاً ناکامی‌های تحصیلی به شکل گریز از مدرسه، تجدیدی، مردودی و ترک تحصیلی به منصفه ظهور می‌رسد.

بیان مساله:

افت تحصیلی می‌تواند منجر به از دست دادن اعتماد به نفس، افسردگی، اضطراب، انزوا، اعتیاد، بیکاری و مشکلات اجتماعی و اقتصادی شود. بنابراین، شناخت عوامل موثر بر افت تحصیلی و راه‌های پیشگیری و مقابله با آن از اهمیت بالایی برخوردار است. عوامل موثر بر افت تحصیلی می‌توانند به دو دسته داخلی و خارجی تقسیم شوند. عوامل داخلی شامل ویژگی‌های فردی، روانی و شخصیتی دانش‌آموزان هستند که بر توانایی یادگیری و عملکرد آن‌ها تأثیر می‌گذارند. برخی از این عوامل عبارتند از:

- سطح هوش، استعداد و توانایی‌های شناختی
  - سبک‌های یادگیری و راهبردهای مطالعه
  - انگیزه، هدف‌گذاری و ارزش‌گذاری بر یادگیری
  - اعتماد به نفس، خودکارآمدی و خودتنظیمی
  - احساسات، خلق و خو و اختلالات روانی
  - سلامت جسمی و رژیم غذایی
- عوامل خارجی شامل شرایط محیطی، اجتماعی و فرهنگی هستند که بر روی دانش‌آموزان اثر می‌گذارند و می‌توانند موانعی برای یادگیری و موفقیت آن‌ها ایجاد کنند. برخی از این عوامل عبارتند از:
- خانواده، والدین و سبک فرزندپروری
  - مدرسه، معلمان و برنامه درسی
  - همکلاسی‌ها، دوستان و گروه‌های همسالان

- جامعه، فرهنگ و ارزش های اجتماعی
- فشارها، تعارضات و مشکلات زندگی
- فرصت ها، منابع و امکانات آموزشی

ضرورت تحقیق

افت تحصیلی از مسائل مهم در حوزه آموزشی است که نیازمند بررسی دقیق و جامعه شناختی است. تحقیقات در این زمینه می توانند به مدیران آموزشی و اجتماعی کمک کنند تا راه حل هایی برای پیشگیری از افت تحصیلی پیدا کنند. افت تحصیلی دانش آموزان یکی از موضوعات مهم و کاربردی در علوم تربیتی و روانشناسی است. افت تحصیلی می تواند دارای اثرات منفی و جبران ناپذیری بر روی آینده تحصیلی، شغلی و اجتماعی دانش آموزان باشد. بنابراین، شناخت علل و عوامل موثر بر افت تحصیلی و ارائه راهکارهای مناسب برای پیشگیری و مقابله با آن از اولویت های پژوهشگران و مسئولان آموزشی است. این تحقیق می تواند به چندین صورت مفید و ضروری باشد:

این تحقیق می تواند به ارتقای کیفیت آموزش و یادگیری در سطوح مختلف تحصیلی کمک کند. با بررسی عوامل داخلی و خارجی که بر روی عملکرد تحصیلی دانش آموزان تأثیر می گذارند، می توان راهبردهای موثری را برای بهبود شرایط یادگیری و تدریس ارائه داد. این تحقیق می تواند به حل مشکلات و چالش های روانی و اجتماعی دانش آموزان که با افت تحصیلی مواجه هستند، کمک کند. با شناسایی علائم و نشانه های افت تحصیلی و ارائه خدمات مشاوره ای و روان درمانی مناسب، می توان به افزایش اعتماد به نفس، انگیزه، خودکارآمدی و خودتنظیمی دانش آموزان کمک کرد.

این تحقیق می تواند به توسعه دانش و فهم علمی در زمینه افت تحصیلی و عوامل موثر بر آن کمک کند. با انجام پژوهش های تجربی و تئوریک در این حوزه، می توان نظریه ها، مدل ها، مفاهیم و متغیرهای مرتبط با افت تحصیلی را شناسایی، توصیف، تحلیل و تفسیر کرد. همچنین می توان روابط بین عوامل موثر بر افت تحصیلی را بررسی و ارزیابی کرد.

سوالات تحقیق

- آیا عوامل فردی، در افت تحصیلی موثر هستند؟
- آیا عوامل آموزشی در افت تحصیلی موثر است؟
- آیا عوامل خانوادگی در افت تحصیلی موثر است؟

مبانی نظری (پیشینه پژوهش):

افت تحصیلی یکی از مشکلات رایج و جدی در نظام آموزشی است که می تواند بر روی آینده و شخصیت دانش آموزان تأثیر منفی بگذارد. افت تحصیلی به معنای کاهش عملکرد درسی و تحصیلی دانش آموزان در اکثر دروس یا دروس مهم و اساسی است (آکادمی اساتید استادبانک، ۱۴۰۱). افت تحصیلی ممکن است به دلایل مختلفی از جمله عوامل فردی، خانوادگی، مدرسه ای، اجتماعی، فرهنگی، و اقتصادی رخ دهد (ایران تحصیل، ۱۴۰۲). افت تحصیلی می تواند منجر به کاهش اعتماد به نفس، افزایش استرس، بی انگیزگی، ناامیدی، ترک تحصیل، و از دست دادن فرصت های آموزشی و شغلی شود (پرتال جامع علوم انسانی، ۱۳۹۷).

افت در لغت به معنای نقصان و کاستی است. افت تحصیلی یا شکست تحصیلی عبارت است از وقوع ترک تحصیل زودرس و تکرار پایه تحصیلی در نظام آموزش و پرورش یک کشور. به عبارتی دیگر افت تحصیلی عبارت است از اتلاف نیروی انسانی و اقتصادی در سیستم

آموزش و پرورش قبل از به ثمر رسیدن اهداف و برنامه های سیستم. ائتلاف ناشی از ترک تحصیل زودرس برای هر یک از دانش آموزان ترک تحصیل در هر یک از پایه های دوره آموزشی مشخص عبارت است از معادل هزینه یک سال تحصیلی (فرد. آر. دیوید، 2015).

افت تحصیلی یعنی بازماندن دانش آموز از دوران معمول تحصیلی به هر شکل و عنوان، بدین ترتیب افت تحصیلی دارای جنبه های مختلفی چون مردودی، تکرار پایه، ترک تحصیل، تأخیر ورود به نظام آموزشی و کیفیت نازل نتایج تحصیلی می باشد. در دائره المعارف تعلیم و تربیت، افت تحصیلی واژه ای است که به مجموع سال های تحصیلی که به وسیله تکرار کنندگان پایه و ترک تحصیل کنندگان تلف می شود. گفته می شود از دو جزء تکرار پایه و ترک تحصیل، تکرار پایه زیان آورتر است، زیرا تکرار کنندگان پایه، مدت طولانی تری در مدرسه باقی می ماند و این سبب تلف شدن سرمایه می گردد (شهپازی و همکاران، 1394). یوسف پناه (1392) در شهرستان میانه صورت گرفته که موضوع آن، بررسی رابطه بین برخی از ویژگیهای اجتماعی- اقتصادی خانواده با موفقیت (مبانی نظری و پیشینه تحقیق پیشرفت تحصیلی (و افت تحصیلی دانش آموزان سوم راهنمایی شهرستان میانه است. پژوهش حاضر که به روش پیمایشی انجام شده، از روش همبستگی برای بررسی رابطه میان متغیرها استفاده شده است. جامعه آماری در این پژوهش شامل کلیه دانش آموزان سوم راهنمایی شهرستان میانه در سال تحصیلی 75-74 بوده است. و از بین جامعه آماری، تعداد 360 نفر از دانش آموزان (180 دانش آموز موفق و 180 دانش آموز ناموفق) به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. روشنی و همکاران (1390) تحقیقی تحت عنوان «تحلیل عوامل موثر بر دانش آموزان در معرض افت تحصیلی از دیدگاه معلمان مدارس ابتدایی تهران» انجام داده است در این تحقیق 7 عامل مهم یعنی، آموزشی، رفتاری، اجتماعی، اقتصادی، خانواده، حضور تکرار پایه در یک سال که بر دانش آموزان در معرض خطر افت تحصیلی موثر هستند تحلیل شده است. در این تحقیق آمده است: به نظر معلمان (مبانی نظری و پیشینه تحقیق خودکارآمدی معلمان (بهترین راهبردهای جلوگیری از شکست تحصیلی راهبردهای آموزشی است. با بررسی تحقیقات اخیر موثرترین ویژگی های دانش آموزان در معرض خطر افت تحصیلی شناسایی شد.

لیم کلر و گیلبرت 2013 با تحقیقی در مورد اشتغال مادران (مبانی نظری و پیشینه تحقیق اشتغال مادران (و وضعیت فرزندان، خاطر نشان می سازد که دختران مادران شاغل از پیشرفت تحصیلی و سازگاری اجتماعی و استقلال بیشتری برخوردارند. همچنین پسران مادران شاغل در مقایسه با پسران مادران غیر شاغل از سازگاری اجتماعی و استقلال بالاتری بهره مندند. در خانواده های بسیار فقیر پسران مادران شاغل در آزمونهای شناختی و هوشی نمرات بالاتر از پسران مادران غیر شاغل دارند در ضمن مادران طبقه متوسط نسبت به مادران طبقات پایین تر، می توانند معلم بهتری برای فرزندان خود باشند و تحریک ذهنی گسترده تری برای آنها فراهم سازند.

جامعه ونمونه :

روش گردآوری تحقیق موردی-کتابخانه ای می باشد. نمونه این تحقیق دانش آموزان پایه پنجم و ششم ابتدایی دبستان فتح شهرستان سامن استان همدان می باشند.

یافته ها:

عوامل فردی مؤثر در افت تحصیلی:

1- هدف: موجب می شود که دانش آموز برای رسیدن به آن، برنامه ریزی نماید و با جهت از قبل تعیین شده حرکت کند در دانش آموز ایجاد انگیزه می کند و مطالعه و یادگیری را موثرتر می کند. بدیهی است دانش آموزانی که برای تحصیل خود اهدافی در نظر می گیرند از آنهایی که هدف خاصی را دنبال نمی کنند، موفقیت بیشتری را تجربه خواهند کرد. هدف جهت خاصی به موضوع های درسی می دهد و روش مطالعه و یادگیری را آسانتر می کند. هدف باعث یادگیری بهتر و تلاش بیشتر برای کسب موفقیت می شود. هدف ایجاد انگیزه می کند. بسیاری از مواقع نداشتن هدف مشخص، روشن، قابل حصول و متناسب با یادگیرنده و امکانات اجرایی او باعث می شود که یادگیری به خوبی صورت نگیرد. برای اینکه تدریس و آموزش معلم اثربخش باشد، باید هدف آموختن هر مطلب برای یادگیرنده (دانش آموز) و یاددهنده (معلم) کاملاً روشن باشد. چنانچه ذکر شد هدف باید طوری انتخاب شود از نظر دانش آموز دسترسی به آنها امکان پذیر باشد. عده ای از دانش آموزان از ترس عدم موفقیت هدفی انتخاب نمی کنند. اگر هدف بزرگ یا دور از دسترس باشد دانش آموز به علت ترس از عدم شایستگی آن را انتخاب نمی کند. بنابراین، هدف بایستی به اهداف کوچکتر تقسیم گردد تا دانش آموز به انتخاب آنها راغب شود (بیابانگرد، 1378).

2- انگیزه: اغلب انگیزه را عاملی می دانند که رفتاری مبتنی بر هدف پدید می آورد و آن را استمرار می بخشد. در روانشناسی تربیتی و یادگیری، اصطلاح انگیزش در مورد عاملی به کار می رود که دانش آموز یاب به طور کلی یادگیرنده را برای آموختن درس و تلاش به کوشش و امیدارد و به فعالیت او شکل و جهت می دهد. انگیزه، حالات و شرایط درونی است که رفتار شخص را تحریک می کند و در جهت معینی سوق می دهد و همچنین عبارت از حالات و شرایط درونی فیزیولوژیک و روانی فرد است که او را به فعالیت در جهت معین یا برای رسیدن به هدف های خاص وادار می کند که ممکن است شکل های گوناگونی پیدا کرده و نام های مختلفی بر آن ها اطلاق شود. نوعاً معلمان برهوش تاکید دارند و برای آنان انگیزه، کمتر از هوش دارای اهمیت است همواره دانش آموزان سخت کوشی هستند که در کار خود پیشرفتی هر چند کند، اما یکنواخت دارند و همچنین دانش آموزان باهوشی هستند که از توانایی های خود به خوبی بهره نمی گیرند (مشیری، 1375). انگیزه از لحاظ تأثیرش در رفتار همیشه متوجه هدفی است. مثلاً شخص گرسنه به جست و جوی غذا می پردازد و تا آن را به دست نیاورد و نخورد و سیرنشود، تلاش و جست و جوی خود را ادامه می دهد. نیاز به غذا "گرسنگی" و نیاز به آب "تشنگی" را به وجود می آورد و درد و حالت، فرد یک نوع عدم تعادل احساس می کند که تا آب و غذا نخورد تعادل لازم برقرار نمی شود حالت هایی چون گرسنگی و تشنگی که هنگام نیاز یا به هم خوردن تعادل فرد پیدا می شود را انگیزش می گویند (قشلاقی، 1371).

3- اضطراب امتحان: وجود مقدار اندکی از اضطراب در مورد مدرسه و تکالیف آن ضروری است و موجب احساس مسئولیت، برنامه ریزی و مطالعه بیشتر آنها می شود. اما از سویی دیگر یکی از دلایل اساسی افت تحصیلی، تجدیدی و یا مردودی دانش آموزان، اضطراب امتحان است که در برخی از مطالعات سهمی در حدود 15 تا 32 درصد داشته است. لیبرت¹ و موریس² (1967) معتقدند که اضطراب امتحان مرکب از دو مولفه مهم نگرانی و هیجان پذیری است. مولفه نگرانی به صورت دلوپسی ذهنی در مورد عملکرد توصیف شده است. هیجان پذیری جنبه برانگیختگی غیر ارادی اضطراب است. ساراسون³ (1990) می گوید اضطراب امتحان یک ویژگی شخصیتی است که در

¹-Liebert

²-Moris

³-Sarason

تعامل والدین با کودک گسترش می‌یابد. اسپیل برگر^۴ (1985) معتقد است که «کاهش اضطراب امتحان به تنهایی برای بهبود و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان کافی نیست و به طور همزمان لازم است که عادت‌ها و روش‌های مطالعه دانش‌آموزان دارای اضطراب اصلاح گردد».

4- هوش: بدون شک یکی از عوامل مهم در افت تحصیلی کمبود هوش و توانایی‌های ذهنی است که تأثیر فراوانی روی رفتارها و کارها و افکار و عواطف و هیجانات آدمی دارد طی مطالعات ساراسون (1990) مشخص گردیده است که بین هوش و اضطراب امتحان رابطه معناداری است. دانش‌آموزان دارای بهره هوشی متوسط در مقایسه با دانش‌آموزان دارای بهره هوشی بالا و پایین از ترس و اضطراب بیشتری در رنج هستند. هوش هر فرد را می‌توان به دو نوع هوش عمومی و اختصاصی تقسیم کرد. هوش عمومی نوعی توانایی است که در اغلب فعالیت‌های انسان خود را نشان می‌دهد. هوش اختصاصی استعداد و توانایی خاصی است که فرد در یک یا چند زمینه خاص دارد. میزان رشد هوشی در دوره کودکی و نوجوانی بیشتر از هر زمان دیگر است. اگر سن هفده سالگی را به عنوان سن ملاک در نظر بگیریم، پنجاه درصد رشد هوشی افراد از بارداری تا چهار سالگی است، سی درصد بین چهار تا هشت سالگی است و بیست درصد از هشت تا هفده سالگی است (بلوم^۵، 1964، به نقل از بیابانگرد، 1378:60).

5- عزت نفس: دانش‌آموز دارای عزت نفس بالا مستقل عمل می‌کند، مسئولیت‌پذیر است و به پیشرفت‌هایش افتخار می‌کند. مطالعات متعددی نشان داده است که بین عزت نفس و پیشرفت تحصیلی همبستگی قابل توجهی (0/4 تا 0/6) وجود دارد (بیابانگرد، 1376). در پی مطالعاتی که الیسون^۶ (1983، به نقل از بیابانگرد، 1376) انجام داد، مشخص شد که از دست دادن حس کنترل و ایجاد نارضایتی فردی یکی از جنبه‌های مشخص عزت نفس پایین بوده است. بالبی^۷ (1973) عزت نفس را قسمتی از شخصیت می‌داند و اهمیت کسب امنیت در دوران کودکی را نیز به عنوان اصل کلی و پایه‌ای برای درونی کردن اعتماد به خود متذکر می‌شود.

6- سازش ناپاافتگی رفتاری: یکی دیگر از زمینه‌های افت تحصیلی دانش‌آموزان ناسازگاری‌ها یا سازش ناپاافتگی‌های رفتاری است. اختلالات رفتاری در میان کودکان و نوجوانانی که افت تحصیلی دارند به مراتب بیشتر از دانش‌آموزان عادی است (افروز، 1375). بعضی از اختلالات رفتاری حتی موجبات افت تحصیلی به معنای دقیق کلمه یا به اصطلاح کم‌آموزی دانش‌آموزان تیز هوش را نیز فراهم می‌آورد. به هر حال، ناسازگاری‌های رفتاری هم چون پرخاشگری، پیش‌فعالی، بی‌قراری، تخاصم، کم‌رویی شدید و انزوا طلبی، در خود فرروماندگی و بی‌توجهی از آفت‌های رشد مطلوب شخصیت و از عوامل مؤثر در افت تحصیلی است.

عوامل آموزشی مؤثر در افت تحصیلی:

1- رابطه معلم با دانش‌آموزان: روابط خصوصی معلم با برخی از دانش‌آموزان بسیار زیان بار است، زیرا دیگر دانش‌آموزان آن را نوعی تبعیض می‌شمارند. این امکان باید برای همه دانش‌آموزان فراهم باشد. اما به طور معمول معلمی که فرضاً به ورزش علاقه‌مند است با دانش‌آموزان ورزش دوست بیشتر رابطه برقرار می‌کند و غیره، درحالی که معلم مسؤولیت حرفه‌ای دارد که با همه شاگردان چنین رفتاری داشته باشد، حتی اگر همه دانش‌آموزان به طور یکسان نسبت به معلم واکنش نشان ندهند، اما معلم باید این فرصت را در اختیار همه دانش‌آموزان بگذارد (اسپالدینگ^۸، ترجمه بیابانگرد و نائینیان، 1377، ص 63).

⁴-Speilberger

⁵-Blum

⁶-Ellison

⁷-Bowly

¹-Spalding

2- مهارت معلمان: معلمانی که به طور منظم از کار خود ارزیابی می کنند و بر آنچه یک دانش آموز یاد گرفته یا یاد نگرفته در برابر همه آنچه باید یاد می گرفت به درستی واقفند و به دانش آموزانی که مطالب را در بار نخست یاد نگرفته اند، فرصت فراگیری مجدد را می دهند و معلمانی که به دانش آموزان کمک می کنند تا به اهمیت مطالب پی ببرند و بتوانند بین مطالب اصلی و فرعی تمیز دهند، در حرفه معلمی موفق تر از معلمان دیگرند و دانش آموزان آن ها از پیشرفت بالاتری برخوردارند (ماشینی، 1370).

3- کتاب های درسی و مواد آموزشی: هر جا که کمبود کتاب و مواد آموزشی وجود دارد، پیشرفت تحصیلی پائین تر است. در فیلیپین وقتی تعداد کتاب های درسی دوره ابتدایی از یک کتاب برای ده دانش آموز به یک کتاب برای دو دانش آموز تغییر یافت، درصد قبولی دانش آموزان از 50 به 70 درصد، طی یک سال تحصیلی افزایش پیدا کرد. (بانک جهانی، به نقل از ماشینی، 1370:95). مطالعات فولر² (1986) نشان می دهد که هرچه تعداد کتاب هایی که در گوشه اتاق های درسی قرار داده می شود بیشتر باشد، میزان پیشرفت دانش آموزان در خواندن بیشتر خواهد بود.

4- انتظارات مدرسه از دانش آموزان: بخشی از شکست های تحصیلی به ناسازگاری شخصیت کودک با توقعات و انتظارات مدرسه ارتباط دارد. در شکست هایی هم که شخصیت دانش آموز منشاء اصلی نیست، نقش علت معین را به خود می گیرد. به بیان دیگر انتظارات مدرسه در سطح دبستان، دبیرستان یا دانشگاه - تاکنون نتوانسته است با برخی از شخصیت های کودکان سازگار شود، هم چنان که نتوانسته است با الزامات اجتماعی - روانی «انفجار آموزشی» جدید ناشی از آموزش همگانی سازگار شود. سازگاری مدرسه با شخصیت های کودکان یا نوجوانان باید از راه ملاقات دانش آموز و معلم و با برداشتن گام هایی از سوی طرفین به جانب دیگر، صورت پذیرد و در این راه هم سویی، ابتکار عمل را مدرسه در دست گیرد (لوگال³، ترجمه شجاع، 1374:8). گاهی علت افت تحصیلی دانش آموز انتظار عدم موفقیت و پیش داوری های غلطی است که معلم از دانش آموز دارد (بیابانگرد، 1378:223).

5- آماده کردن درس و نمره دادن: معلمانی که برای آماده ساختن درس و هم چنین نمره دادن تکالیف درسی و کار کلاسی دانش آموزان وقت می گذارند، نسبت به معلمانی که این کار را انجام نمی دهند نتایج بهتری کسب می کنند. اگر در تربیت معلم به این موضوع تاکید شود و اگر معلمان برای درآمد اضافی مجبور به کار اضافی نباشند، انتظار می رود فرایند یادگیری بهبود یابد (ماشینی، 1370:96).

عوامل خانوادگی و اجتماعی مؤثر در افت تحصیلی:

1- شرایط عاطفی و امنیت خانواده: خانواده یک نهاد اجتماعی کوچک است که اولین کانون تربیتی کودکان به حساب می آید و کودک مقدار قابل توجهی از وقت خود را در آن می گذراند. بهرام زاده (1372) به نقل از شاروک¹ می گوید: «محیط خانوادگی بیش از بهره هوشی کودکان در موفقیت تحصیلی آن ها مؤثر است.» شاید بتوان گفت مهم ترین عامل مؤثر در شکل گیری نگرش دانش آموز نسبت به تحصیل، خانواده است. دانش آموزی که در خانواده با پدر و مادر درگیر است، برای نشان دادن مخالفت خود با آن ها، ناخودآگاه سعی می کند برخلاف میل آن ها رفتار کند، از این رو چون تمایل و حساسیت پدر و مادر به تحصیل را می شناسد، در درس خواندن را کوتاهی می کند

² -Fuller

³ -Logal

¹ -Sharrock

هرتسک^{۱۲} (1980) با تاکید بر نقش پدر معتقد است، کودکان محروم از پدر، دچار گرسنگی پدر خواهند شد زیرا آنان برای تنظیم نامناسب پرخشگری نسبت به خود و دیگران نیازمند ان ها هستند که با بزرگسال مذکری در ارتباط باشند (خسرو باقری - محمد عطاران: 9). نوجوانان در سن بلوغ به علت تغییرات جسمی و روحی، به مسائلی غیر از درس و مدرسه توجه می کنند. ممکن است شدیداً به ورزش روی آورند و یا آن که بیشتر به فکر تفریح و گردش باشند. پسر نوجوانی عقیده داشت که درس خواندن مال دخترهاست. این نوع تفکر می تواند در درس نوجوان اثر نامطلوب بگذارد (معتدی، 1373). به طور کلی، فقر مالی، پایین بودن سطح فرهنگ، اختلاف و کشمکش در خانواده، روش های تربیتی و فرزند پروری، انتظارات و آرزوهای خانواده، نگرش های آن ها نسبت به درس و تحصیلات و... از جمله عوامل خانوادگی ای هستند که به طور مستقیم و غیر مستقیم بر میزان موفقیت تأثیر می گذارند. تحقیقات نشان داده است که بین سطح فرهنگ خانواده و ترک تحصیل فرزندان رابطه معکوس وجود دارد (مشیری، 1357).

2- شرایط اجتماعی و اقتصادی: به طور کلی محرومیت های محیطی و کمبود محرک های رشد ذهنی و اجتماعی، از عوامل مهم افت تحصیلی دانش آموزان است. اسپانر^{۱۳} (1980) معتقد است. که «دانش آموزانی که دارای وضعیت اجتماعی و اقتصادی در حد پایین در امتحان ها دارای ترس و اضطراب بالایی بوده و افت تحصیلی بیشتری را نشان می دهند. از سوی دیگر، در کنار فقر فرهنگی و محرومیت های محیطی، شرایط اقتصادی - اجتماعی حاکم بر جامعه نیز در چگونگی تبلور انگیزه های رشد و پیشرفت یا افت تحصیلی دانش آموزان نقش بسزایی دارند (افروز، 1375).

چگونه اجتماعی شدن افراد نیز بر پیشرفت تحصیلی آن ها مؤثر است و چون شیوه اجتماعی شدن در طبقه متوسط با شیوه اجتماعی شدن در طبقه فقیر متفاوت است، چگونگی اجتماعی شدن طبقه پائین، زمینه ساز افت تحصیلی فرزندان آنها خواهد شد. (زارع، 1374:34).

3- تحصیلات و سطح فرهنگ خانواده: پائین بودن سطح تحصیلات و فرهنگ خانواده در درجه اول سبب می شود که خانواده نتواند کمک های درسی آن ها را یاری کند. وهم چنین پایین بودن سطح تحصیلات خانواده سبب می شود که والدین در خانه از روزنامه، مجلات و کتاب ها کمتر استفاده کنند، در نتیجه فرزندان چنین خانواده هایی نیز از این لحاظ در محرومیت به سر می برند. اکبری (1356) در تحقیقی دریافت که بین سطح تحصیلات والدین و ترک تحصیل فرزندان آن ها رابطه معکوس وجود دارد. به این صورت که 74٪ ترک تحصیل کنندگان در گروه مورد مطالعه دارای پدران بی سواد، 33٪ دارای پدران با مدرک ابتدایی و فقط 2٪ مدرک متوسطه داشته اند و 89٪ مادران نیز بی سواد بوده اند. محبی (1373) پژوهشگر به این نتیجه رسیده است که بین عملکرد تحصیلی دانش آموزانی که دارای والدین باسواد هستند و دانش آموزانی که والدین بی سواد دارند تفاوت معنی داری وجود دارد. به این معنا که سواد والدین در پیشرفت تحصیلی فرزندان اثر مثبتی دارد.

4- تعداد اعضای خانواده: « خانواده هایی که تعدادشان زیاد است به مراتب احتمال به انحراف کشیدن کودکانشان بیشتر از خانواده هایی است که تعدادشان کم است » (به نقل از زارع، 1374: 46). نتایج مطالعه نیکو کار (1372) با عنوان « بررسی رابطه بین پیشرفت تحصیلی و تعداد افراد خانواده » نشان می دهد که معدل درسی دانش آموزانی که در خانواده های سه تا چهار نفری و یا کمتر زندگی می کنند به مراتب بیشتر از دانش آموزانی است که در خانواده های بیش از پنج نفر زندگی می کنند

²-Herteck

³-Spawner

5- ارتباط بین اولیا و مربیان: از جمله عوامل مهم دیگر در پیشرفت تحصیلی دانش آموزان وجود رابطه و هماهنگی بین اولیا و مربیان مدرسه است. در بسیاری از موارد، والدین و معلمان پیش از واقعه‌ای که مشکل را آشکار کرده‌است با هم تماس نمی‌گیرند یا ارتباط کمی باهم دارند. به دلیل این عدم تماس، امکان ایجاد اطمینان متقابل در یک جو دوستانه و صمیمی وجود ندارد. در این تماس و ارتباط است که روحیه‌ی حل مسئله گسترش می‌یابد، علاقه‌ی دانش آموزان ارج نهاده می‌شود و ارتباط مستقیم و روشن است. اگر خانواده درگیر و علاقه مند به مسائل تحصیلی فرزندان خود گردد کودکان نیز با ذوق و شوق بیشتری تحصیل خواهند کرد (بیابانگرد، 1376: 10).

6- حاکمیت ارزش‌های مادی: یکی دیگر از عوامل افت تحصیلی، عدم علاقه‌ی دانش آموزان به تحصیل و درس و بی انگیزگی معلمان نسبت به کار و حرفه خویش و بسط و گسترش ارزش‌های مادی و اقتصادی در جامعه است. وقتی دانش آموز ببیند که از یک سو در جامعه ملاک برتری و تفوق افراد، وضعیت اقتصادی و مالی آن‌هاست و از سوی دیگر، راه‌های بسیار ساده‌تری به جز تحصیل برای ثروتمند شدن و کسب اعتبار اجتماعی وجود دارد، طبیعی است که آنها ممکن است مأیوس و ناامید شوند و ترک تحصیل نموده و یا با بی علاقه‌ی و تحت فشار دیگران درس بخوانند. در یک مطالعه در ده کلاس رشته تجربی که معلم در موضوع انشاء علت انتخاب رشته تجربی را برای ادامه تحصیل پرسیده بود معلوم شد که قریب 82٪ دانش آموزان به امید پزشک شدن و داشتن زندگی مرفه این رشته را دنبال می‌کنند و تنها اندکی از آن‌ها تخصص‌های دیگر را ذکر کرده‌اند (عنایت پور، 1375، 8). متأسفانه روز به روز دیدگاه‌های مادی و اقتصادی در حوزه علم و دانش بیشتر نفوذ کرده و آن را بیشتر در چنبره‌ی خود می‌گیرد، در حالی که اگر به گذشته‌ای نه چندان دور برگردیم، چنین نبوده است. اسکینر^{۱۴} در کتاب «فراسوی آزادی و شأن» (ترجمه سیف، 1370) می‌گوید: «زمانی معلمان گرفتن حق الزحمه و حقوق را برای کار خویش کسر شأن می‌دانستند، چرا که معتقد بوده‌اند با معیارهای مادی نمی‌توان ارزش یک کار غیر مادی را مشخص کرد. خوشبختانه اکثریت قریب به اتفاق معلمان با بزرگواری، تحمل، قناعت و متانت تلاش کرده‌اند این چنین باشند و هستند، ولی این کافی نیست و ضروری است که روند و حرکت سیاست گذاری‌های کلان کشور را در اولویت کار خویش گنجانده و اهمیت علم و دانش و تحصیلات را که در دین ما دارای رفیع ترین درجات است و به هیچ چیز به اندازه آن سفارش نشده است، احیا و تقویت گردد.

معلم چه کاری می‌تواند انجام دهد؟ روش‌های زیادی وجود دارد که معلم با استفاده از آن‌ها می‌تواند راهی به سوی ارتباط مستقیم و دوستانه با والدین بگشاید. یک راه تماس تلفنی است که طی آن معلم شخصاً خود را معرفی می‌کند و تمایل خود را نسبت به پاسخ‌گویی به سوالات آن‌ها نشان می‌دهد و پای صحبت آنان می‌نشیند. ممکن است این تماس‌های تلفنی بسیار کوتاه اما به خوبی زمان‌بندی شده باشد و حتی در آن مدت کوتاه نیز دل آنان را به دست آورد. ممکن است برای معلمانی که دانش آموزان زیاد و کلاس‌های متعددی دارند، تماس تلفنی با تک تک والدین امکان پذیر نباشد. در این گونه موارد معلمین می‌توانند با توجه به امکانات موجود دیگر مثل: گذاشتن نامه یا پیغام این کار را انجام دهند.

والدین چه کاری می‌توانند انجام دهند؟ لازم نیست منتظر بود تا معلم راه را باز کند. والدین می‌توانند ابتکار عمل را در دست گیرند و ضمن تماس تلفنی یا کتبی با معلمین، اطلاعات مفید را در اختیار آنان بگذارند و برای ارائه اطلاعات بیشتر، اعلام آمادگی کنند. هم چنین می‌توانند با تنظیم نقطه نظرها، مسائل و پیشنهادهای خود را روی کاغذی نوشته و به معلم تحویل داده و یا با شرکت در جلسات مشترک با معلم نظرات خود را اعلام کنند.

¹-Skinner

نتیجه گیری

مسئله افت تحصیلی به عنوان قدیمی ترین و بحث انگیزترین مسأله آموزش و پرورش ایران در دهه های اخیر بوده است که فاصله بین وضعیت علمی موجود فراگیران با وضعیت مورد انتظار آنها از حد معقول و مقبول آن فراتر رفته است و منجر به خسارت های اقتصادی، روانی و اجتماعی گردیده است. مطالعاتی که انجام شده نشان می دهد در کشور ما شکست تحصیلی زیاد و پر حجم بوده و از همان سال اول ابتدایی گریبان گیر برخی از دانش آموزان می شود. تحلیل های آماری نشان می دهند که این پدیده در ایران نیز همانند سایر جوامع گزینشی بوده و همه طبقات به یک نسبت با آن مواجه نیستند این امر در مناطق محروم و روستایی و در میان حاشیه نشینان شهرها بسیار عمیق است. متأسفانه گهگاه در ارائه آمار و ارقام، دقت لازم صورت نمی گیرد تا میزان و حجم واقعی معضلات آموزشی و فرهنگی مشخص گردد. وقتی در مواردی مانند مسئله بی سواد آمار متفاوتی از 22 تا 32 درصد ارائه می شود، چگونه انتظار داریم برنامه درستی در این مورد بنماییم. متأسفانه بدتر از این، پاک کردن صورت مسئله، به جای حل مسئله در بحث افت تحصیلی قابل تأمل است. یعنی به جای مردودی و تجدیدی، اجازه تکرار امتحان در نوبت های متوالی را به معنی کاهش افت تحصیلی بیان می کنند. شناخت علل فردی، اجتماعی از یک طرف و علل ساختاری و آموزشی نظام تعلیم و تربیت از طرف دیگر مسائل را پیچیده تر کرده است. بدین منظور برای کاهش افت تحصیلی می توان از تغییر و نوآوری آموزش در عرصه تربیت هنر، نظام ارزشیابی، روش های تدریس، مشارکت اولیاء و سبک های مدیریت مدارس استفاده کرد.

پیشنهادهایی به والدین جهت پیشرفت تحصیلی فرزندان:

- 1- فرزندان خود را در بحث های خانوادگی مشارکت دهید.
- 2- به طور مرتب و منظم با معلم فرزندان در تماس باشید و با آنان در مورد پیشرفت تحصیلی همکاری و هم فکری کنید.
- 3- روزانه بخشی از اوقات فراغت زندگی تان را برای کمک به پیشرفت تحصیلی فرزندان و یا صحبت با او اختصاص دهید.
- 4- به فرزندان احترام بگذارید و برای آن ها شخصیت قائل شوید.
- 5- استعداد و توانمندی فکری و جسمانی فرزندان را باور داشته باشید.
- 6- شکست و یا عدم موفقیت فرزندان باید زمینه ترقی و پیشرفت او باشد، نه زمینه ایجاد یأس و ناامیدی.
- 7- باید زمینه های تمرکز حواس را در فرزندان ایجاد کنید.
- 8- مواظب باشید عواملی که موجب افت تحصیلی فرزندان هستند، ادامه پیدا نکنند.
- 9- در مواقعی که قادر به حل مشکل فرزندان نیستید، از مشاورین تحصیلی - تربیتی و افراد متخصص کمک بگیرید.
- 10- در فرزندان احساس ایمنی ایجاد کنید و هیچ گاه فرزندان را از امتحان نترسانید.
- 11- زیاد از حد، به فرزند خود امر و نهی نکنید.
- 12- از فرزند خود انتظار پیشرفت معقول و منطقی را داشته باشید.
- 13- هیچ گاه در نزد فرزند خود از معلم و مدرسه بدگویی نکنید.
- 14- مشکلات شغلی و اقتصادی را کمتر به آن ها انتقال دهید.
- 15- تلاش در راه رسیدن به هدف را الگو قرار داده، از آن تقدیر به عمل آورده و گرمی اش بدارید.
- 16- فرزندان را کمک کنید تا خودشان مشکلاتشان را حل کنند.
- 18- سعی کنید گفتار و رفتار شما در تضاد با قوانین و مقررات مدرسه نباشد.
- 19- روحیه یأس و ناامیدی را در فرزند خود ایجاد نکنید و همیشه مشوق و امید دهنده باشید.

منابع و مأخذ:

- کوهستانی دهقی، رضا (1386). "مقایسه عوامل آموزشی دبیرستان های پسرانه ی غیر انتفاعی و دولتی در سال تحصیلی (85 86)". پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران: تکنولوژی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- میرعابدینی، احمد (1373). چگونه درس بخوانیم؟ چگونه امتحان بدهیم؟. تهران: نشر چکامه.
- فیل، ریس (1375). پانصد نکته در مورد مطالعه، برای دانشجویان و دانش آموزان. مترجم بیتا عسگری، تهران: انتشارات مدرسه.
- افروز، غلامعلی (1379). چکیده ای از روان شناسی تربیتی کاربردی. تهران: سازمان انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران.
- علایی، سوسن (1384). پایان نامه کارشناسی ارشد. رابطه افت تحصیلی با افت ریاضی مدرسه ای.
- اسپالدینگ، چریل (1377). انگیزش در کلاس درس. ترجمه اسماعیل بیابانگرد و محمد رضا نائینیان. تهران: انتشارات مدرسه.
- بهرام زاده، هیبت ا... (1372). رابطه خانواده و افت تحصیلی در کازرون. پایان نامه. دانشگاه تهران.
- زارع، محمد قاسم (1374). بررسی پاره ای از عوامل فردی، خانوادگی، اقتصادی و اجتماعی مؤثر در پیشرفت تحصیلی دانش آموزان راهنمایی استان کهگیلویه و بویر احمد. پایان نامه. دانشگاه علامه طباطبایی.
- قشلاقی، محمد (1371). روان شناسی یادگیری. تهران: نشر مانی.
- عنایت پور، عبدالکریم (1375). علل افت. ماهنامه تربیت. سال دوازدهم، تحصیلی شماره سوم، آذرماه.
- نیکوکار، مهناز (1372). بررسی رابطه بین پیشرفت تحصیلی و تعداد افراد خانواده در گچساران. دانشگاه آزاد اسلامی گچساران.
- مشیری، علیرضا (1357). بررسی رابطه بین سطح فرهنگ خانواده و ترک تحصیل فرزندان. پایان نامه. آموزشگاه عالی خدمات اجتماعی.
- معتمدی، زهرا (1373). رفتار با نوجوانان. تهران: نشر لک.
- اسکینر، بی. اف. (1370). فراسوی آزادی و شأن. ترجمه علی اکبر سیف، تهران: نشر رشد.
- هرتسک: روانشناسی کودکان محروم از پدر، ترجمه باقری، خسرو، عطاران، محمد.